

Irodalomtörténeti jelenségek

A régi magyar irodalom

Bori Imre

I.

Ha abból a nagyarányú és összefoglaló jellegű tanulmányból indulnánk ki vizsgálódásaink és seregszemlénk során, amit Tolnai Gábor olvasott fel a szegedi irodalomtörténeti kongresszuson 1955-ben (*A realizmus kérdései a magyar irodalomban. Az irodalomtörténeti kongresszus vitái 1955. november 1-2-3. Akadémiai Kiadó, Bp. 1956. Tolnai Gábor: A realizmus kérdései és a régi magyar irodalom. Referátum*), akkor a magyar irodalom fejlődési sajátosságairól éppen úgy hamis képet alkothatnánk magunknak, mint ahogy hamis lenne képünk az elmúlt tizenöt év magyar irodalomtörténetírásáról is.

Tolnai Gábor referátuma jellemzően példázza azokat az irodalomtörténeti törekvéseket, amelyek vulgáris marxizmusukkal a múlt irodalmát időszerűsíteni akarják és a jelen politikai szemszögéből nézik, az írókat elvontan szemlélik művétől, ideológiáját a kortól és alkotásától, ebből következően pedig pusztán ideológiai és merőben gyakorlati irodalompolitikai célkitű-

zések figyelembe vételével osztályoznak és árnyalnak. Az arányok teljes feje tetejére állításával teremtenek új értékrendszert, amelynek zsinórmértéke a realizmus megléte vagy nemléte a műben. Az ilyenfajta „irodalomtörténeti” munkálgodás már-már teológiai vitává fajult, amelyben a szocialista realista irodalompolitika szakki-fejezéseivel ítélkeznek régen halott írók felett.

Ízelítőül idézzünk Tolnai Gábor beszámolójából, amely a többi beszámolóval együtt arra volt hivatva, hogy elvi alapvetését adja egy készülő nagyarányú magyar irodalomtörténetnek. „E realisztikus tendenciájú ösköltészet nyomán, történetünk első írásbeli emlékeiben antirealistikus irodalomnak lehetünk tanúi. — Arról van itt szó, hogy a fejlettebb társadalmi szervezet a fejlődésnek ebben a szakaszában alacsonyabbrendű irodalmat hoz létre, mint a fejletlenebb nemzetiségi társadalom? Ha ezt az álláspontot képviseljük, akarva, nem akarva a narodnyikizmus útvesztőjébe tévedünk...” (id. mű. 22. old.). „Az előadottak után mintegy törvényszerűséget leszögez-

hetjük — hiszen nemcsak a magyar fejlődés tulajdonsága —, hogy a feudalizmus kezdetén átmenetileg az antirealizmus dominál, kozmopolita antirealizmus, amely népi, egyéni tulajdonságoktól függetlenül sematikus misztikus vonásokkal ruházta fel a magyar feudalizmus megalapítóit, ugyanúgy, mint keleten felruházzák a keletieket, vagy nyugaton a nyugatiakat. De szögezzük le mindjárt, hogy ugyancsak törvényszerű az is, hogy a feudalizmus belső ellentmondásainak kezdeti kiéleződésekor ismét feltörnek — persze átalakult formában — a realizmtikus, legtöbbször népi vonások, a feudalizmus különböző irodalmi, művészeti alkotásaiban” (id. mű. 24—25. old.).

Szemellátható, hogy ilyen logikai műveletekkel, az előítéletek ilyen tömkelegével megközelítően is tárgyilagos képet adni nem lehet. A hamisan árnyalásnak éppen olyan példája ez, mint amilyeneket, természetesen más előjelekkel és célkitűzésekkel, a századvég hivatalos irodalomtörténete adott. Van azonban a magyar irodalomtörténetírásnak egy másik iránya is, amelyet a fentebbi konstruktivista szellemről megkülönböztetendő, tárgyilagosabbnak nevezhetnénk. A részlettanulmányok egész sora példázza annak a hagyománynak a továbbéléését, termékeny továbbfejlesztését, amit Horváth János teremtett meg a két háború közötti hatalmas alapvetésével (*A magyar irodalmi műveltség kezdetei és az irodalmi műveltség megszólása. A magyar humanizmus*). E tanulmányok nyomán a magyar irodalom egyes szakaszairól árnyaltabb, élesebb kép bontakozik ki, több addig rejtve maradt összefüggés mutatkozik meg, a magyar irodalom fejlődése életsebébbé vált olyan korokban is, mint amilyenek a középkor legelső századai voltak. Ennek kapcsán még mindig több a hipotézis, mint a fennmaradt konkrét emlék, de ezek a hipotézisek fel tudják már idézni a töredékeit annak a kincsnek, amely valószínűleg örökre elveszett, és így a magyar irodalom legkorábbi szakaszai csak annyit mutatnak meg magukból, amennyit egy-egy gyér adat nyomán megvilágíthatunk.

II.

Az irodalomtörténet csak a XX. században látott be valójában a régi ma-

gyar irodalom fejlődésébe. Addig a latin nyelvű történetírást elsősorban a történészek birtokolták, a magyar nyelvű kódexet pedig a nyelvtudomány tanulmányozta. Nem véletlen, hogy e kódexek betűhív kiadásai a *Nyelvemléktár* címet viselték.

Horváth János életet lehelte ezekben a szövegekbe, és irodalmi szövegek-ként vizsgálva őket élénk és aránylag gazdag irodalmi tevékenységre mutatott rá. Ifjabb Horváth János a latin nyelvű magyar irodalomba világított be nagyon érdekes könyvében (*Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Akadémiai Kiadó, Bp. 1954.*) Könyve is, akárcsak vizsgált anyaga, kettős arculatot mutat fel. Az egyiket a latin nyelv jellemzi, amelynek a középkorban már kialakult hagyományai voltak mind az írástechnika, mind bizonyos műfajok, elsősorban oklevelek, gesták, legendák tekintetében. A másik arca a latin nyelv larva-arca mögül sejlik fel, amelyet Horváth archeológiai bravúrral tud kibontani a latin nyelvű irodalom maradványaiából. Ezen a területen már az Arany János felvetette kérdés időszerezésére is felmerül. Arany a *Naiv eposzunk* című tanulmányában középkori gestáinkban az elveszett magyar nyelvű irodalom Atlantiszát kereste. Most Horváth János, a latin nyelv magyarországi stílusproblémáit elemezve, ezt is felfedte. Bevezetésében nem kis öntudattal állapítja meg: „Az első fejezetekben a magyarországi latin irodalom kezdeteivel kapcsolatban rá kellett mutatnom azokra a társadalmi és politikai okokra, amelyek egyfelől élesen elkülönítik latin nyelvű irodalmunkat az anyanyelvi, előszöbeli irodalomtól, másfelől viszont azt is meg kellett világítanom, milyen szálak kapcsolják össze mégis ezt a nyelvében idegen irodalmat az anyanyelvi, népi, előszöbeli irodalommal, hogy azután a munka további folyamán kielemezhessem azokat a formai, stílusbeli sajátosságokat, amelyek a latin nyelv és tudós stílus köntösét áttörve, az egykori magyar elbeszélő stílus megnyilvánulásainak minősíthetők. Ezzel a vizsgálódással kettős célt óhajtottam elérni. Egyik célom az volt, hogy a magyarországi középkori latin stílus speciális alakulásáról adjak képet; a másik, hogy latin nyelvű műveinken keresztül a lehetőségekhez képest rámutassak az egykori magyar előszöbeli irodalom stílusára is” (4. old.).

Latin nyelvű irodalmunk stílusvizsgálatainak eredményeire nem célunk kitérni, de sajtósági problémakörén túl mutató megállapításaira ki kell térnünk. Elsősorban a magyar nyelvű szóbeli irodalom meglételének, sőt a latinba szivárgásának tényét emelhetjük ki. Eddig is tudtuk, hogy Anonymus ismerte az énekmondók verseit, azt a két sort is, amit latin fordításban megőrzött belőle. Horváth János azonban a népi énekmondás hatását sokkal nagyobb méretűnek látja, mint eddig hittük: Anonymus történeti művének nem egy helyén világosan felde-reng a jocular-ének váza, elbeszélő modora, „a népi irodalom primitív, kényelmes epikus stílusa” is. „...minden valószínűsége megvan tehát annak, hogy számos esetben magyar énektöredékek szólnak meg szösz szerint a gestában olyankor is, amikor ezt bizonyítani — adatok hiányában — nem áll módunkban. Az elbeszélő modort, a mondatokra és egész szakaszokra kiterjedő ismétletet, amivel Anonymus egyedül áll a történeti irodalomban, minden bizonnyal azoknak a történeti énekeknek széles, elbeszélő modorától tanulta, amelyeket tartalmi szempontból is gyakran felhasznál. Kétségtelen, hogy ezek a legnagyobb mértékben modorosan ható ismétlések a népi epika jellegzetes formavilágához vezetnek; a büszke literátor műve megalkotása közben a nép formakincséhez fordul” (215. old.).

S ha nem is értünk egyet a „népi irodalom” hatásának azzal az értelmezésével, amelynek Horváth is áldoz és amely a mai magyar irodalomtörténetírásban honos, hogy tudniillik a népnek, mint eleve pozitívumnak a meglétele vagy nem létele kritikátlan lelkesedésre vagy elítélésre adjon okot, fontos tényként kell emlékeznünk erre a megállapításra. Anonymus „büszke literátorsága” az, ami egyfelől igen fontos jelenség, hiszen az írói öntudat egyik korai megnyilvánulása, ez az, ami végső fokon az irodalmi fejlődés tendenciája is ezen a téren, mert az írott szöveg és a literátori munka önállósulása felé mutat; másfelől a népi jocular-ének és az énekmondók meglétele a királyi udvarban is a magyar irodalom fejlődése e korai szakaszában, az anyanyelvűvé válás egyik alapvető feltételeként kell, hogy szerepeljen. Ennek az irodalomnak írásos irodalommá válása, irodalmasodása teremtheti majd

meg a magyar nyelvű világi irodalmat. Hogy ez így van, bizonyítja az is, hogy a magyar nyelvű szövegek megjelenése nem a latin nyelvű irodalomból következik és nem abból fejlődött ki, hanem a magyar nyelvű hagyományból, amely a latinban is érezte jelenlétét és erejét. Nem véletlenül tud az újabb kutatás már a XII. és XIII. században gazdag magyar nyelvű írásos irodalomra következtetni. Anonymus ezért lehet perdöntő tanúbizonyság. Mert vajon elképzelhető-e, hogy az a szóbeli énekköltészet egy aránylag hosszabb fejlődési szakasz folyamán nem vált írássá is, amikor már írásos irodalmi gyakorlat, igaz, latin nyelvű, létezett, sőt irodalmi hagyományokra is visszatekinthet?

Éppen Anonymusszal kapcsolatban Hadrovits László kutatásainak eredményei támasztják alá ifj. Horváth János könyvének legfőbb tanulságát: a magyar nyelvű írásos irodalom virágzását már ebben a korban (*Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955.*) már nemcsak feltételezhetjük, hanem többé-kevésbé valószínűsíthetjük is létezését. Hadrovits László nagy erudícióval lehelt életet Anonymus gestájának egyik bevezető mondatába, amelyből megtudhatjuk, hogy Anonymus fiatal korában szerkesztett egy Trója-históriát. Hadrovits igen korai magyar nyelvű fordításait is feltételezi, bár a magyar nyelvű *Trója-regény* egyetlen sorát sem tudja felmutatni, számos íráshibájára is rá tud mutatni. Kutatásainak száalai a szerb-horvát és a bolgár Trója-regények tanulmányozásáig vezették, és ezekben a magyar nyelvű *Trója-regény* fordításait véli felfedezni. Szerinte a „következtethető eredetit” a horvát szövegek őrizték meg legjobban. Alapos filológusi munkával elemezte ezeket a szövegeket, és számtalan hungarizmust talált bennük, sőt a szerb-horvát szövegek egyes értelmetlennek ítélt szavai is e hungarizmusok révén válnak világossá. Ezekből következtette ki, hogy például több magyar nyelvű változatnak kellett lennie, hogy a fordítók már olyan magyar nyelvű szöveget használtak fel, amely elírásokat, rossz olvasatokat is tartalmazott, és ezeket sorra ki is lehet mutatni. Hogy milyen munkát végzett Hadrovits, arra álljon itt egy példa tanulmányából: a szerb-horvát szövegek-

ben a trójai faló következetesen konjot őrnoga stakla kifejezéssel szerepel. Érthetetlenül a faló tehát üveg-lóvá vált. „A fogódzót az elbeszélésnek az a része adta, amely szerint a lóba 300 vitéz fért bele, ez tehát egy nagy üres ló volt... Régi nyelvünkben gyakori volt az üreg melléknév *concauus, cauus, hohl* értelemben, tehát a kritikus helyen feltehetőleg *fellette üreg lovat* állhatott, melyet a második *fekete üveg lovat*-nak nézett. Ez a félreértés valamennyi szláv szövegben előfordul, s ez csak azzal magyarázható, hogy már valamelyik magyar másoló követte el ezt a hibát” (72. old.).

Hadrovits e tanulmányból leszűrhető eredményeit így foglalja össze:

„1. Valamikor a XII. század közepe táján Franciaországban (valószínűleg Orleansban) tanult P. mester (III.) Béla király későbbi jegyzője, aki latinul megírta a trójai háború történetét, ahogy annak részleteit az ókori latin költők (főleg Ovidius) olvasása és magyarázása közben tanáraitól hallotta. Ez a mű rövid lovagregény volt, amely azonban nem maradt ránk.

2. Ezt a latin szöveget valamikor a XIII. század elején magyarra fordította egy klasszikus műveltségű, az ókori mitológiában járatos egyén, aki műveltségét valószínűleg külföldön szerezte.

3. A magyar fordításból a középkorban később több másolat, ill. némileg átdolgozott, hol bővített, hol meg rövidített változat készült. A másolók a magyar szövegen helyenként rontottak, betűtívesztésekből vagy a régies nyelvi alakok helytelen olvasatából félreértések keletkeztek. Ezek a magyar változatok nem maradtak ránk, vagy legalábbis eddig még egy sem került elő belőlük...” (96. old.).

Hadrovits László eredményei mellett ki kell emelnünk Mezey Lászlóét is, aki ugyan más szempontokból vizsgálja a magyar irodalomnak legrégibb szakaszát, más utakon jár, de eredményeivel e korról alkotott képünket gazdagítja.

A magyar irodalomtörténet egészen a legutóbbi időkig két XII—XIII. századi magyar nyelvű emléket tartott számon: a *Halotti Beszédet* és az ómagyar *Mária-siralmat*. Mezey kutatásai nyomán az e korban élő gazdag magyar nyelvű irodalom képe sejlik fel, amelyben a megmaradt emlékek nem az egyetlenek voltak, hanem a

könyvek szeszélyes sorsa miatt csak ezek maradtak ránk örökségül. Hexendorf Edit elemzései már bebizonyították, hogy a magyar nyelv középkori anyaga gazdag szellemi életet mutat, az irodalomra vonatkozó magyar szavak nagy száma arra enged következtetni, hogy sokrétű irodalmi tevékenység folyt magyar nyelven a XII—XIII. században, amely létrehozta a megfelelő magyar terminológiát is (Hexendorf Edit: *Szótanulmányok a szellemi élet középkori magyar kifejezésanyagának köréből. Akadémiai Kiadó, Bp. 1958.*). Mezey ennek az irodalomnak egy ágával, a vallási színezetűnek megjelenési körülményeivel foglalkozik: (Mezey László: *Anyanyelvi műveltségünk kezdetei az Árpád-kor végén...*, Akadémiai kiadó, Bp. 1955.). Ennek kialakulásában a beginizmus nagy hatását tételezi fel. S ha nem szabad annyira kiélezni a laikus mozgalmak forradalmi jelentőségét, mint azt Mezey László és egy későbbi korra vonatkozóan Kardos Tibor teszi, mert elkerülhetetlenül a vulgárizáció következhet belőle, meg kell állapítanunk, hogy jó nyomnak mutatkozik az, amin elindultak az anyanyelvűség keletkezésének vizsgálatakor. Horváth János nagyszabású irodalomtörténetében (1931.) még a Hunyadiak korának sajátjaként tárgyalja a magyar nyelvű vallásos jellegű irodalom kibontakozását. Mezey László kutatásai ezt XII—XIII. századnak mutatják meg.

A női penitensek, beginák, a laikus vallásosság gyermekei, származásuk, életük, kultúrájuk miatt is vallásos elmélkedéseikben az anyanyelvűsége voltak utalva, elannyira, hogy az ebből származó kényszer át tudta törni a hivatalos egyház latinnyelvűségének a korlátait is. Mezey László a beginizmus körébe vonja, nem egészen alaptalanul, a *Mária-siralmat*, amely „helyzetdal”-szerűségével, világosságával a laikus vallásosság termékének látszik azután a Margit legendát, amelynek tanulmányai szerint már a XIII. században bibliafordításokat és „zent ystvan” legendáját olvasták magyarul.

Az önállósodó, a latintól elszakadó magyar irodalomnak tehát a XII—XIII. században immár nemcsak gyér emlékeit tarthatjuk számon, hanem mind bizonyosabban egy aránylag fejlett írásos irodalmat is, amely mind a világi irodalom terén (*Trója-regény*, *Nagy Sándor-regény* és az epikai köl-

tészet más középkori műfajai), mind a többé-kevésbé vallási színezetűvel is olyan fejleménynek látszik, amelyre a későbbi korok gazdagabb termése felépülhetett.

III.

A magyar irodalomtörténetírás újabb eredményei közé kell számítanunk a humanizmus és reneszánsz korának új vonásokkal gazdaguló értékelését is. Már Mezey Lászlónál feltűnt a begunizmus kiszélesítése és összekapcsolása az eretnek-mozgalmakkal, az eretnek-mozgalmakat pedig az említett két században fellendülésnek indult szövő- és bõríparral hozza kapcsolatba. Mezey László könyvében olvashatjuk az alább következő, számunkra külön is érdekességgel bíró sorokat éppen az eretnek-mozgalmakkal kapcsolatban: „Sokkal szélesebb tömegeket tudott megfogni az elég nagy részben eretnek ihletésű, de mégis az egyházon belül maradó laikus mozgalom... Fokozott mértékben áll ez Magyarországra. Magyarország, már földrajzi helyzeténél fogva is, a kathar eretnekségnek érintkező, sőt elsősorban érintkező területe volt. Az eretnekség expanziója a balkáni hegyek közül észak felé, csak Magyarországon keresztül volt lehetséges. Itt pedig elsősorban az ország akkor legsűrűbb lakosságú déli területeit érintette. Ezek a területek a Bizánc felé törekvõ kereskedõk útjába estek. Nem nagy, de jó módú kereskedõhelyek jelzik az útvonalat. Újlak, Francavilla (Nagyolaszi), Eng, Zalánkemény, részben latin, talán éppen vallon lakossággal. Ebbõl következik, hogy a balkáni eretnekség, fõként társadalmi tartalmának felvételére alkalmas réteget éppen itt talált. Hiszen a kor gazdasági életében jelentõs szõlõkultúrának és borkereskedelemnek meglete kétségtelenül megteremtett egy, a kezdetleges földmûvelés nyújtotta szûk társadalmi helyzetbõl kiemelkedõ, valamennyire polgári, ilyen értelemben is civis réteget... Ennek a szeremségi polgárságnak, mint tudjuk, késõbb, a XV. század elején, nagy szerepe lesz a huszita mozgalmakban...” (Mezey id. mû. 21. old.).

S különösen Kardos Tibor el is túlozza ezeknek az eretnek mozgalmaknak jelentõségét a társadalmi haladást illetõen mert hiszen tudott dolog az, hogy a

társadalmi mozgalmak vallási köntöse még jellemzõen középkori termék, bár mindenesetre a feudális keretek bomlását jelentette. Nem látszik azonban a valósággal egyezni az a tudatosság, amelyet Kardos nekik tulajdonít, az az osztálytudat, amit náluk feltételez. Szerepük a magyar irodalom magyar nyelvûvé és szélesebb körûvé válásában kétségtelen, ha a beállítást meg is fosztjuk azoktól a túlzásoktól, amelyekbe Kardos vizsgálódásai során ragadta magát.

Kardos Tibor, az európai és a magyarországi humanizmus tudós kutatója, Erazmus és Mõrus tolmácsolója, 1949 után néhány dolgozatot és egy nagyszabású monográfiát szentelt a magyarországi humanizmus korának. Dolgozataiban a humanizmus elõzményeit vizsgálva sokat foglalkozik az eretnek-mozgalmakkal, külön pedig a huszitizmussal, amelyben az irodalmat is megmozgató erõt lát a társadalmi vonatkozások túlméretezettsége mellett. Míg *Huszitatípusú kantiléndánk* címû dolgozatában hipotézisekkel kénytelen dolgozni, a *Huszita biblia keletkezése* címûben (Bp. 1953.) az anyag konkrétsága lehetővé tette, hogy a magyar irodalom e korszakát új fényben mutassa meg.

A *Huszita biblia* a Müncheni-, Bécsi- és Apor-kódexben maradt ránk. Az elsõ magyarnyelvû bibliafordítás ez és egyben az elsõ nagyarányú nyelvújítási kísérlet is. Az eddigi kutatásokkal ellentétben, amelyek tagadni igyekeztek e szövegek eretnek-jellegét, Kardos perdöntõen bizonyítja huszita voltukat. S ha most nem is ismertetjük azt a filológiai apparátust, amellyel Kardos dolgozott tételét bizonyítandó, rá kell mutatnunk arra a nagy szerepre, amit a szrémi eretnek-mozgalmaknak e bibliafordítás keletkezésében tulajdonít. A mozgalom középpontja Kamenica, a XV. századi Kamonc, ide valók Tamás és Bálint is, a huszita biblia fordítói, itt keletkeztek; legalábbis részben az említett három kódex szövegei is. Kardos tanulmányában a szövegek huszita voltának bizonyításán túl messzemenõ következtetéseket von le, elsősorban a fordítások nyelvi jelentõségét illetõen. Mindenesetre az is kiviláglik, hogy a fordítók már elõzményekre támaszkodhattak, mert létezett már a XII. században is bibliafordítási kísérlet, amire külön Kneizsa István a magyar helyesírás történetét elemezve mutatott

rá. Igaz ugyan, hogy a huszita biblia a Husz János jelölési rendszerét veszi át, de találni benne a XII. századra valló helyesírási jellegzetességeket is (a k jelölésére használt c és k betűk pl.), ami ismét csak arra mutat, hogy már ebben a korban kialakult egy olyan magyar nyelvű írásos hagyomány, amelyre támaszkodni lehetett.

„A fordítók... tartaléka — írja Kardos Tibor — a népi nyelvkincs volt, a tájszavak tömege. S elmondhatjuk, hogy két kézzel merítették belőle, sokszor öntudatlanul, de még többször öntudatosan. A Huszita biblia nyelvéből a népi epika és líra fordulatai, a pogány hitvilág maradványai, a népi babona kifejezései törnek fel minduntalan... Egy adott pillanatban lerög-zítették a magyar nyelv évezredes nyelvkincsét és egy irodalmi gyakorlat előszavú hagyományát...” (Kardos: *A Huszita biblia keletkezése*, 45. old.)

Kardos intencióihoz híven a humanizmus jegyeit is keresi ezekben a bibliai szövegekben. A „népi értelmezésű humanizmus” fogalmát ő szeljesíti ki, és ha e kiszélesítésben erőltetettséget is találunk, annak következménye, hogy a kevés fogódzót nyújtó szövegek hiányait kutatói buzgalomával akarta pótolni. A *Bécsi-kóderben* megtalálni véli ezt az emberiség szó kapcsán, amely a kegyesség párja ott, és szemben áll a kegyetlen-séggel. „Le kell szögeznünk tehát, hogy az emberiség első magyar megjelenése antifeudális, népi jellegű” (41. old.).

Ha már e részlettanulmányánál fel kellett hívnunk a figyelmet azokra a szemellátható vulgarizációs jelenségekre, amelyekről Kardos írása nem mentes, monográfiájának (*A magyarországi humanizmus kora. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955.*) ez lesz egyik fő jellegzetessége, olyannyira, hogy Magyarországon is vitát kezdtek vele. Kétségtelenül hatalmas anyagot dolgozott fel itt Kardos Tibor. Arra vállalkozott, hogy Nagy Laitól kezdve egészen Móhácsig végigkíséri a humanizmus jelentkezését nemcsak az irodalomban, hanem a szellemi életben általában is. Hatalmas anyagismeret, erudíció és túlzások. beleértelmezett tudatosság-vallás jellemzik művét. Egyes írók nyilatkozatait már-már csak a mi korunkra jellemző politikai tudatosság megjelenéseként interpretálja.

Szinte mámoros öröm árad ilyenkor sorairból: „Hunyadi Mátyás és a polgárság viszonyát abban lehet összegezni, hogy az uralkodó felismerte a polgárság növekvő erejének jelentőségét, ezért politikája egyik tartóoszlopává tette a legszemélyesebb kölcsönkapcsolatba lépett a városok polgárságával. A király gondolkodásában annyira józan, természetesen ésszerű, a gazdasági élet tényeire, a pénzvisszonylatokra annyira érzékeny, a civilizált élet, a személyiség jogai iránt annyira fogékony, mint az igazi renaissance polgárok. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy nem feudális uralkodó volt, hiszen uralma a feudális társadalmi renden alapult...” (id. mű. 161. old.). De viszolyogva kell olvasnunk az ilyen kitételeket: „Ezek a részben kétes hűségű ferencsek kellett, hogy harcoljanak az őket körülvevő antifeudális népi tömeggel. Kénytelenek voltak népi nyelven gyakorolni a feudális egyház rítusait, népi nyelven prédikálni. Így keletkezett ebben a környezetben az első nagyobb arányú magyar irodalmi mű, a „Ferenc-legenda”. Jellemző, hogy a magyar „Ferenc-legenda” igen erősen magán viselte a spirituális jelleget. Éppen ezért, bár a patarén népi ellenállásra válaszul keletkezett, mégsem tekinthető *ellenforradalmi* alkotásnak (a kiemelés az enyém — B. I.), nemcsak mert kénytelen volt idomulni a nép nyelvéhez és hangulatához, hanem mert a létrehozók maguk is az ortodoxia és az eretnység határán mozogtak” (id. mű 68. old.). Nem lesz véletlen az sem, hogy Kardos már-már a XIX. század végének nacionalizmusát olvassa bele Mátyás korába, de nem veszi észre azt az alapvető ellentmondást, amely a „nemzetfogalom” interpretálásakor jelentkezik. Ugyanis nem kétséges, hogy az akkori Magyarország területén élő tanultak egyesülni tudtak a humanitás gondolatában, közös olvasmányaik, szókásaik révén, de már kétkedve kell olvasnunk a magyar nemzetfogalomról olyan korban, amikor Mátyás környezete és udvara olasz, horvát, német, szász emberekkel van tele. Nem hihető, hogy ezek Mátyással egyetemben a nekik tulajdonított polgári öntudat birtokában békében élhettek volna egymással, az, hogy Mátyás kora szép egyensúlyban tudta tartani ezeket a különben széthúzó erőket, arra vall, hogy a feudalizmus ke-

reteit nem lépték át eszmei és „nemzeti” síkon. Hogy ez így van, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a XVIII. század végén és a XIX. században, amikor ez megtörténik, a mátyási béke felbomlik, és nemzeti önállóságukért harcoló népek konglomerátumává válik az ország. Mátyás humanizmusa nem polgári forradalom volt, benne meg békésen szunnyadnak azok az erők, amelyek századok múltán egymás ellen feszítik majd a népeket — irodalomban talán még előbb, mint politikában. Ezt látjuk majd a XVI. század irodalmában és Zrínyinél is.

A magyar irodalomtörténetírás újabban ismét felvetette a *Szabács viadala* hitelességének kérdését is. Kardos könyvének ez a részletkérdése annál inkább is érdekes, mert akárcsak a *Huszita biblia* keletkezése vagy a humanizmus korának más jellegzetességei vonalán érintkező pontokat találunk a minket érdeklő magyar—jugoszláv irodalmi kapcsolatokról is. Kardos könyvében ezek kimondatlanul is ott vannak, de ugyanúgy ott van ez a *Szabács viadala* kérdésében is. A *Szabács viadala* című epikus éneket tartják a legrégebb fennmaradt ilyen jellegű énekek, de már ötven éve folyik a vita vele kapcsolatban, hol burkoltan, hol nyíltan is, vajon eredeti-e, vagy a kuruckori versekhez hasonlóan múlt századi hamisítás. Az utóbbi években két kiadvány is foglalkozik vele (*Szabács viadala hitelességének kérdéséhez. Horváth János és Imre Samu hozzászólása. Akadémiai Kiadó, Bp. 1956.*), valamint Imre Samu monográfiája, amely nyelvészeti szempontból vizsgálja ezt a szövegemléket (*A Szabács viadala. Akadémiai kiadó, Bp. 1958.*). Horváth János szava a kétkezdésé, érveit úgy csoportosítja, hogy azok a hamisítás mellett szólnak, Imre Samu ennek az ellenkezőjét bizonyítja a vers nyelvének vizsgálatával. Külön érdekessége ennek a kérdésnek az, hogy „a nyelvemlék sorai általában tíz szótagosak...”, historikus ének, amelyet éppen ezért nem tud megnyugtatóan elhelyezni az irodalomtörténetírás. Kár, hogy nem figyeltek fel éppen tíz szótagos jellegére és Tinódi tanulságára, amely szerint a historikus énekköltészetnek volt egy formája, amit ő „rác módnak” nevez. Felmerülhet a kérdés: vajon nem ennek a módnak egyik termékével állunk-e szemben, hiszen szótagszáma már a szerb

hősi dalok „deseterac”-ait juttatja eszünkbe.

Elmondhatjuk tehát, hogy a magyar irodalom e legrégebb századairól lassan új és teljesebb kép alakul ki az újabb kutatások nyomán. A XV. század helyett már a XII—XIII. századra kell tennünk a magyar nyelvű írásos irodalom (világi és vallási) megjelenését, ennek természetes folyománya lesz a XV. század humanista irodalmában és eretnek-mozgalmi nyomán támadt irodalomban jelentkező magyar nyelvű irodalom, innen pedig már egyesek út vezet a XVI. század gazdag és értékes magyar nyelvű irodalmához. Eddig e korszak magyar irodalmának a képe egy elsüllyedt világ itt-ott kiemelkedő, szigeteket alkotó hegycsúcsaira hasonlít, mint a folytonosság jegyében keletkező és megsemmisülő fejlődésre. Az eddig feltárt adatok lassan összefüggő láncolatban mutatják ezt a fejlődést: a XV—XVI. század klostorinak nevezett irodalma egy megelőző kor kezdeményeire épült éppen úgy, mint ahogy a humanizmus is. A XVI. század irodalma pedig természetes módon fejlik ki előzményeiből, sok vonását őrizve az őt megelőző eredményeknek, de sok újat is adva; elsősorban a világi irodalom és az anyanyelvűség diadalrajuttatásával. Joggal tartja tehát az újabb irodalomtörténet a XVI. századot a magyar nyelvű irodalom igazi reneszánszának, amely nem csodaképpen jelentkezett, hanem már egy nagy múltra visszatekintő hagyományba ágyazva szökkenet és teljesedett ki Balassi Bálint, Bornemissza Péter, Tinódi, Heltai Gáspár munkájában.

IV.

A XVI. század irodalmának újabb tanulmányozása néhány mintaszerű szövegkiadást és Bornemissza Péter munkásságának felmérését eredményezte. Elsősorban meg kell említenünk Tinódi *Krónikája* és Sylveszter János *Új Testamentum*-fordításának nyomdattechnikai szempontból is szép teljesítményt jelentő hasonmáskiadásait, azután pedig Balassi Bálint összes műveinek kritikai kiadását.

A Balassi-kutatás számos jelentős eredménnyel dicsekedhet. Eckhardt Sándor, aki immár negyven esztendője foglalkozik a XVI. század magyar irodalmának legjelentősebb lírikusával, ku-

tatásainak legújabb eredményeit külön könyvben jelentette meg (*Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957.*). Eckhardt kutatásai nyomán Balassi Bálint arcképe mind újabb vonásokkal, költészete és egyénisége mind újabb jegyekkel gyarapodik. Eddigi munkájával már sikerült Balassi neve köré odarakni környezetét, levéltári búvárkódásai felszínre hozták a költő életének hétköznapjait, forgandó szerencséjének majdnem minden állomását, között adatai nyomán Balassi valóban annak mutatkozik meg, amit eddig csak sejtetni lehetett versei nyomán: nagyvonalú, az életbe merült, az életért élő reneszánszegyéniség, tudós költő, szép asszonyok szerelmese, kóbor lovag, feudális főúr és osztályából kiszakadt lókupec egyszerre. Eckhardt legújabb felkutatott adatai ezt az összképet egészítik ki. A felvidéki bányavárosokkal hadakozó Balassiról beszél, aki könnyörtelenül megvámolja a szállítmányokat, megveri a városiakat, minden alkalmat megragad, hogy beléjük kössön. Azok persze nem állnak rögtön a császárhoz fordulni. Így támasztotta a költő a maga feje felett a vihart. A kutató számos levelet tett közzé, Balassiét is, a hozzáintézettekét is. Selmecebánva városa például így levelez a költővel: „Üdvözlétünket és ajánlásunkat. Nagyságos Balassa úr! Irántunk tanúsított nagy megvetéssel hallottuk, hogy Nagyságod nem csupán, minden ok nélkül, ő császári és királvi felsége bányabírájának szolgáját néhai Rubigalli Pál örököseinek fürdőjében kegyetlenül elverte és nagy megvetést tartalmazó szavakat mondott ellenünk (tisztség ne essék szólván, hogy te reánk szarni akarsz), hanem ama fürdőnek szabadságát, mint az örökösök jószágigazgatója a dologról panaszkodik, megsértetted” (id. mű. 18 old.). Ez még csak olaj volt a tűzre, az alkalmat a feljelentésre maga Bálint szolgáltatta nem sokkal azután, pontosan 1583. május 20-án. A Zólyom-Beszterce közötti országúton, kaptos fejjel előbb udvarolni kezd egy arra haladó német polgárasszonynak, majd el akarja rabolni, végül is lováról leszállva megtámadja, a „tisztes” polgárasszony alig tud megmenekülni a heveskedő költő elől, és siet feljelenteni a városi tanácsnál. „Bálint megkísérelte, hogy a májusi langyos szellőben talán előbb szép szóval, utóbb némi erőszakkal megkapja a szép asszonyt.” Bécsi jó-

akarói elsimitják ügyét, mint ahogy nem történik baja a hajniki pap leánya megkergetése miatt sem, amelyről az egykori okmányok szintén beszámolnak. Eckhardt könyve a bányavárosokkal folytatott viszálykodásait mutatja be, ezek a színes és Balassira vonatkozóan oly érdekes adatok pedig azt mutatják, hogy egy sokarcú, összetett jellemű költő áll a maga ellentmondásos életével szemben a világgal.

Eckhardt Sándor rendezte sajtó alá a költő összes műveinek kritikai kiadását is (*Balassi Bálint összes művei. I. 1951., II. 1955. Akadémiai Kiadó*). Negyven évi kutatómunka gyümölcse ez a két kötet, amely jegyzeteivel, adataival, a szövegnek közlésével valóban lehetővé teszi Balassi Bálint költészetének alapos és átfogó tanulmányozását. Kiadása II. kötetében már közölhette az elmúlt évtized egyik jelentős felfedezését: Balassi sajátkezű versszemelveit (1952-ben jelent meg először). Benne egy új Balassi-szerelme nyomára bukkanhatunk. Élete utolsó szerelme ez, a vers asszonyát Fulviának nevezi, de hogy kit rejt e név, ma még nem derült ki. Íme az eddig ismeretlen Balassi vers az ismeretlen asszonyhoz: „Legtovább Júliát s leginkább Celiát ez ideig szerettem, Attól keservesen, s ettől szerelmesen vígan már búcsút vettem, Most Fulvia éget, ki ér bennem véget, Mert tüzén meggerjedtem”.

Úgy látszik, hogy az elmúlt évtized irodalomtörténete Balassi jegyében áll: 1952-ben az említett versszemelvek, 1958-ban pedig eddig csak címről ismert drámája kerül elő, amely nemcsak Balassi működésére, hanem a magyar drámairodalom fejlődésére is új fényt vet. Címe: *Gyarmathi Balassa Bálintnak Thirsisnek Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmükről szép magyar comoedia*. E dráma szövegének első kiadása 1959-ben jelent meg (Ján Mišinaik, Eckhardt Sándor, Klaniczay Tibor: *Balassi Bálint Szép magyar komédiája. A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei. Akadémiai Kiadó, Bp. 1959.*). Megmagyarított olasz pásztordráma ez, amelynek előszava talán jelentősebb, mint maga a szöveg. Ebből az előszóból Balassi, a tudatos, a szerelmes verseket bátran vállaló költő képe bontakozik ki. Tudós költő ő, aki tudja, mit akar elérni verseivel, ismeri a maga értékeit és tudatosan vállalja a szerelmet, mint versei témáját: „Tudom

mit itt mondanak a szopora szívek (inkább szószátyárok!) ellenem, tudni illik, hogy nem szerelem dolgárul, hanem Mársrul kellett volna elmélkednem, mert ezekkel csak botránkozást csinálók az ifjú és fejér cseléd között, kiknek azt felelem hogy Históriait nem írhattam, mert egyik az vagyon ki írja, másik pedig, hogy talán énnekem arra nem volna annyi mivoltom is, szent írást sem, mert arrul is mint két felől eleget írtanak s írnak is, hanem olyat kellett előhoznom, ki az mint elsőbben is megmondta, az szomorúaknak is örömet s víg kedvet hozna. Botránkozást az nem hoz senkinek, mert tisztességes szerelem vagyok benne, oly kedig ki szabad, nem köteles személyek között forog, sem egyéb végre, hanem házasságra. Osztán mennyi olasz, francia, német vagyok, kit nem botránkozhatnak, ha szép nem szép találmányinak dicsérnek egyéb nemzetek.

Ha én is azért a magyar nyelvet ezzel akartam meggazdagítani, hogy megösmérjék mindenek, hogy magyar nyelven is meglehetne ez az mi egyéb nyelven meglehet, ez jó akarattért nem érdemlem, hogy bontránkozotónak hívjanak az emberek. Mert az mi az szerelmet illeti, azt Magyarorszában immár régen annyira felvették, hogy sem az olaszok nagyobb okossággal, sem a spanyolok nagyobb buzgósággal nem követhetik..."

A magyar irodalom első nagy líria szerelmese itt a prózában mondja el ugyanazt, amit annyi versében megénekelt: a szerelem dicséretét. Vallomásában a tudós, a maga költészetére büszke költő szólal meg, s olyan meglepő nyíltsággal vall világiságáról, amely programként is méltó párja az ilyen jellegű, egykorú európai kezdeményeknek.

A másik nagy XVI. századi író, akinek irodalomtörténeti reneszánsza a múlt évtizedben volt, Balassi Bálint mestere, az „árva, tüzes prédikátor”, Bornemissza Péter. Nemcsak legjelentősebb műve, az irodalmi emlékeknek, lélektani tanulmányoknak és a XVI. századi életnek merész tükre, a botránnyt támasztó *Ördögi kísértetek* jelentek meg az őskiadás óta először szövegű, kritikai kiadásban (Gonozta Eckhardt Sándor. Bp. 1955.), hanem két nagyarányú monográfia is foglalkozik vele. Nemeskürty István könyve, *Bornemissza Péter az ember és az író* (Akadémiai Kiadó Bp. 1959.)

egy színes, sok viszonságú írói pálya és emberi sors képét rajzolja meg, viszont Borzsák István hatalmas összefoglalása Bornemissza írásainak antik vonatkozásaival foglalkozva azt akarja megmutatni, hogyan él a klasszikus múlt a XVI. századi ember tudatában (*Az antikvitás XVI. századi képe. Akadémiai Kiadó, Bp. 1960.*)

Nem véletlenül fordult az irodalomtörténészek figyelme Bornemissza Péter munkássága felé. Eddig a magyar irodalomtörténet mostohagyermeké, most egyszerre fényt kap, s a magyar irodalom e korszakának legjelentősebb egyéniségei közé, a magyar próza mesterei közé emelkedik. Eddig Balassi tanítójának és egy hatalmas prédikációgyűjtemény szerzőjének, egy énekeskönyv kiadójának és néhány vers költőjének, az első hitvitázók egyikének tartották. Az irodalomtörténet most mutat rá írói erényeire is: abban a hatalmas betűtengerben, amit prédikációgyűjteménye jelent, nemcsak a vallásos jelleget látják, hanem részleteiben a novella-írásra való törekvést is, gondolataiban pedig az antikvitásnak, a humanizmusnak erőteljes magyar képviselőjét, aki görög eredetiből fordítja Szophoklész *Elektráját* és alkalmazza a magyarországi viszonyokhoz úgy, hogy benne a *Bánk bán* előképére ismerhetünk — problémája ugyanis — ő maga így fogalmazta meg e dráma latin nyelven írt utószavában — „Ez a kérdés: ha a házára kegyetlen szolgaság igáia nehezedik, erővel szembe kell-e szállni a zsarnokokkal, vagy inkább a baioknak az idő múlásával járó gyógyulását és enyhülését kell-e biztonságban kivárni?” (Idézi Borzsák id. mű. 92 old.). Ezt a Móricz Zsigmond feltámasztotta drámát mindmáig legalaposabban éppen Borzsák István elemezte említett művében és állította a magyar irodalom fejlődésének menetébe.

Nemeskürty István írói életrajza és alkotás-elemzése is impozáns vállalkozás. 550 oldalas könyvében kitér Bornemissza életének minden mozzanatára, hatalmas életművéből kiválasztja és könyve függelékében közli mindazokat a részleteket, amelyek Bornemissza írásaiban értékkel vagy érdekességgel bírnak. A XVI. századi ember képét Balassi versei mellett talán ezek a Bornemissza-írások őrzik a legmaradandóbban. Vonatkozik különösen az *Ördögi kísértetek* című művére, amelyben kora erkölcsi életét ábrázolja

profétai dühvel és prédikatori hévvel. Nyíltan, minden kerteles nélkül tárja fel kortársai bűneit, hogy megmutassa az „ördög” munkáját a világban. Közben merészen olyan önvallomásokat is tesz, lelkiéletének annyi problémáját tárja elénk, amely Balassit is túlszárnyalja. Bornemissza ördöge a testé. Így vall például: „En magam felől bizonyonnal ezt írhatom, hogy valamely Evangéliumot írtam, de az írás között mindenik Evangéliumnak kísértetit reám érezte az Úr Isten, oly igen kedig, hogy én magamtól csak meg sem moccanhattam ellene... Ezekről azért emlékeztem itt, mert szinte az írás között érkezett vala reám az egyik”. Elemzői stílusát nem győzik dicsérni, Móríc Zsigmond elragadtatással szól róla, általában kiemelik bővérűségét, tudatos stílusművészetét. Nemeskürty így jellemzi: „Nyelve erőteljes, világos, tömör, bámulatosan plasztikus és érzékletes. Prózában Pázmányig nem leljük párját”. Végezetül pedig írjunk ide Nemeskürty könyvéből egy, Bornemisszától idézett mondatot, amely mintegy megmutatja azt a stílust, amit ez az újonnan felfedezett író képvisel: „A fejedelem ne hurcoltassa felesége szoknyája farkán nagy gyöngyösen a porban az szegény éhezőknek veritékét...” (Id. mű. 368. old.).

A XVI. századdal kapcsolatban meg kell még említenünk Eckhardt Sándor kritikai kiadását: *Rimay János összes művei*. Bp. 1955. Ebben a kötetben Balassi Bálint tanítványának és barátjának műveit jelentetve meg, egyúttal közreadta azokat a szövegeket is, amelyek a Balassi-kutatás szempontjából nélkülözhetetlenek — Rimay mintegy Balassi letéteményesének vallotta magát, és a nagy költő verseinek kiadását is tervezte, sőt már szövegkritikára is törekedett. De nem szabad elfeledni, hogy Rimay gondolkodó is volt, nem egyszer emelik ki úttörő érdemét ezen a téren: magyar nyelven kezdett filozofálni.

Ezen a helyen csak érinthetjük, hiszen olyan sokoldalú és nagyjelentőségű az, amit Horváth János könyve, *A reformáció jegyében* (Bp. 1957., II. kiadás), jelent. Folytatása ez nagyarányúra tervezett magyar irodalomtörténetének, amelyből eddig csak a középkori magyar irodalommal és a humanizmus korával foglalkozó rész jelent meg. *A reformáció jegyében* című kötete a „Mohács utáni félszá-

zad” magyar irodalmáról ad rendszerező és áttekinthető képet. A magyar irodalomnak egyik legáttekinthetlenebb korszaka ez, amikor az addig szórványosan jelentkező írók helyett egy politikai, vallási megosztású korban nagyszámú író lép fel, és még gazdagabb és sokrétűbb műfajú irodalom keletkezik. A magyar irodalomtörténetírás egészen a legutóbbi időkig fanyalagva fogadta Horváth János könyvét, nem egy támadás is érte szerzőjét a túlbuzgók részéről. Kétségtelen, hogy Horváth János nem marxista szellemű tudós, módszere szellemtörténeti, de impozáns eredményeit ez csak részben befolyásolta. Talán halványabb itt-ott rajza, de gondolatmenete legtöbbször helyes, és mindig tanulsággal lehet forgatni könyvét és fogadni megállapításait.

Balázs János monográfiája is eddig kellően fel nem derített írói életről és nem eléggé értékelt írói munkásságról szól. Könyvének főhőse Sylvester János (*Sylvester János és kora. Tan- könyvkiadó*. Bp. 1958.), az első magyar könyvet kiadó nyomda megszervezője, a nyelvtanító és bibliafordító, a bécsi egyetem tanára és üldözött, vágyonkájától megfosztott ember, humanista és tudós. Balázs János nyelvészterelődéssé kutató, s így nem véletlenül könyve homlokterében nyelvtani problémák állnak... Sylvester János helye a magyar nyelvtanirodalomban és kora Európájában — ezt mutatja meg Balázs gazdag kultúrtörténeti, irodalmi és történelmi koreképe. Sylvester rejtélyét nem sikerült ugyan megoldania, nem tudta kideríteni a bécsi egyetem katedrájáról nyomtalanul eltűnt tanár további sorsát, de ezért kárpótolni tudja az olvasót látóköreinek szélességével, a XVI. század és az azt megelőző korok nyelvtanirodalmának alapos ismeretével.

Újdonságot és sok új szempontot hozott Dömötör Tekla bevezetője a *Régi magyar vígjátékok* című kiadványhoz (Bp. 1954.). A XVI. századi fényes kezdemények után, amelyben a reneszánsztragédia (Bornemissza *Elektrája*) éppen úgy megjelent, mint a reneszánsz vígjáték, a Shakespeare tollára kíváncskozó *Coedia Balassi Menyhárt drul-tatásáról*, a következő korok iskolai színjátéksása e műfaj máig is tartó váltságát hozták. Talán ez az egyetlen műfaj a magyar irodalomban, amely a kezdeteket nem tudta túlszárnyalni máig sem. Dömötör Tekla a vígjáték

fejlődési-útját kíséri végig egészen a XVIII. századig, s a tanulmány írásakor szem előtt tartotta azokat a következményeket is, amelyeket a maga kora irodalompolitikája állított a kutatók elé: realizmust keresett mindenütt, ésilyent talált az úgynevezett közjátékokban. Tanulmányát pedig ilyen patetikus sorokkal zárja: „... a magyar szótól fogva (az első szintársulatok óta), mégis szakadatlanul folytatja diadalútját a magyar színpadon — a gúny és szatíra eszközeivel ostorozza a károsat, a maradék s szolgálva a műveltség és emberség, a szabadság és haladás eszméjét”.

V.

A következő korokkal foglalkozó irodalomtörténeti vonatkozású alkotások közül kettőt kell külön is kiemelnünk: Az egyiket Klaniczay Tibor írta Zrínyi Miklósról, a másikat Bán Imre Apáczai Csere Jánosról.

Ezek a monográfiák is azt bizonyítják, hogy a magyar irodalomtörténet-írás hatalmas vállalkozásba kezdett: a magyar irodalom egészének újraraizolásába. Ennek a folyamatnak a láncszeme mind a két előbb említett könyv.

Klaniczay Tibor nagy munkakedvvel alkotta meg monográfiáját Zrínyiről. (*Akadémiai Kiadó, Bp. 1954.*) Zrínyiről nagyszámú irodalom szól, életrajzát monográfikusan többen is feldolgozták, de Klaniczay könyvéből az derül ki, hogy mégis kevés és fölöttébb hiányos volt az, amit eddig a XVII. század e legnagyobb emberi és írói egyéniségéről elmondtak. Klaniczay teljes pályaképet rajzol meg, és beleállítja abba az eszmei vonalba, amit a magyar irodalomtörténészek szerint Mátyás és Rákóczi is képvisel. Könyvének vezérfonala is ez a szempont: a nemzeti királyság gondolatának érlelődése Zrínyiben. Jellemző, hogy a Zrínyi-korában keletkezett és azóta hagyományossá vált német-ellenesség szempontja érvényesül Klaniczaynál is. A magyar irodalomban végbement szempont-eltolódásról van itt szó: a XVI. század végében a török harcok idejében állt, a XVII. században azonban a török harcok problematikája alól feltör az osztrák uralom elleni küzdelem. Zrínyinél is megfigyelhető ez a kettősség: a *Zrínyiászban* éppen úgy, mint a *török átiium ellen való orvosságban* vagy a Mátyás ki-

rály életéről szólóban. A török ellen harcolva is félszemmel az osztrákon van a figyelem.

Könyve, különösen pedig az eposzról szóló rész, tele van a részletmegfigyelések tömegével, találó megállapításokkal, de ezeknek értékét nem kis mértékben csökkentik az ilyen megfogalmazások: „Zrínyi változtatásai tehát a törököt jól ismerő katonáival együtt élő és együtt érző hadvezér-költőnek a változtatásai. Ezekkel a módosításokkal azután teljesen sajátjává teszi, a maga képre gyúrja a külföldi írók motívumait... Egyenrangúként tudott bánni a világirodalom klasszikusainak anyagával” (Id. mű, 89. old.) Egy ilyen felkiáltójeles mondat bámuló lelkenedzése nagyon leontja Klaniczay írása többi megállapításának hitelét, s Zrínyi eposzirói képessége is mintha csökkenne szemünkben, nem pedig emelkedne, mint várható lenne e bámulatot és hiúságot tartalmazó mondat nyomán. S nem egy ilyen mondat van ebben a monográfiában.

S ha már Zrínyivel foglalkozunk, nem szabad megemlítetlenül hagynunk a *Zrínyi énekek* című kiadványt sem (*Katonai Kiadó, 1956. A szövegeket fordította Kiss Károly*), amelyben a „Szigetvári hős Zrínyi Miklós alakja a szomszéd népek költészetében” címen szerb-horvát és szlovák népi énekek, valamint Karnarutics kis eposza és Kacsics Miocsics szövegei jelentek meg magyar nyelven. Azt természetesen a fordítónak kellene megindokolnia, hogy Brno Krnarić miért magyarosodott meg Andrija Kačić Miošić-csal egyetemben.

Még egy nagyszabású írói monográfiáról kell beszámolnom, ez pedig Bán Imre könyve Apáczai Csere Jánosról (Bán I.: *Apáczai Csere János. Akadémiai Kiadó, Bp. 1958.* Apáczainak eddig igen hányatott sorsa volt a magyar irodalom történetében: ha íróként tartották számon, nem sok irodalmi jellegű szövegre hivatkozhattak, ha pedagógusként elemezték, szem mellátháton nőtt ki az író a pedagógia világából, a nyelvészek nem sokat tudtak kezdeni a tudományos nyelvújításánál. Talált kísérletével, a filozófusok meglegedtek azzal, hogy kimutatták eszméi forrásait és cartézianusként elkönnyvelték, a tudománytörténet pedig csak csíráiban élve, hozzá sem fogott Apáczai működésének elemzéséhez. Műveit nem adták ki az egy szá-

zadvégi pedagógiai jellegű gyűjteményen kívül, s így szinte mindmáig pusztá név maradt a régi magyar irodalom történetében.

Bán Imre nagy munkára vállalkozott monográfiájával: mindezeket a szempontokat, Apáczai működésének ezeket a szerteágazó irányait egybe kellett fognia az életmű tárgyalásakor. A szerző sikeresen oldotta meg feladatát: könyve nyomán Apáczai életműve új ragyogást kapott, neve megelevenedett, jelentősége megnőtt, de világossá vált az is, hogy nemcsak az irodalomtörténet az ő működésének területe, hanem elsősorban a kultúrtörténet — annyi tudományt, teológiát, irodalmat egyesít magában, hogy mennyire fontos sebója sem lehet besorolni. Itt kell megiegyeznünk, hogy azóta már főműve a *Magyar enciklopédia* két kiadásban is megjelent (Kritikai kiadását a Magyar Tudományos Akadémia, népszerű kiadását pedig a Magyar Klasszikusok sorozatban jelentették meg).

A XVII—XVIII. század irodalmával több részlettanulmány és szövegkiadás foglalkozik. Gáldi László *Szenci Molnár Albert zsoltárverse* (Bp. 1958.) című dolgozata verstani jellegű, s mint ilyen egy máig nyitott kérdést — a magyar verselés iambikuságának keletkezését világítja meg. A kéziratos énekköltészet kutatása is fellendült, és nem egy újonnan felfedezett kódex tartalma látott napvilágot (Busa Margit: *A Thököly-kódex és kuruckori versei*. Bp. 1958. Száderzky: *Miscellanea. Egy XVIII. századi versgyűjtemény ismertetése. Sajtó alá rendezte Varga Imre*. Bp. 1955. *Virágénekek és mulatójáték*. XVII—XVIII. század. Stoll Béla kiadása. Bp. 1956. *Régi Magyar Kélték Tára*. XVII. század. 1 kötet. Bp. 1959. Akadémiai Kiadó. *A kuruckor költészete*. I-II. Bukarest. Év. n. *Őszi harmat után... Szemelvények két ismeretlen*. XVIII. századbéli énekeskönyvből. Bukarest. Év. n.).

VI.

Nem volna teljes ez az áttekintésünk, ha nem mutatnánk rá még néhány jellemzőségeire. A magyar irodalomtörténetírásban az elmúlt tíz évben a marxista módszer alkalmazásának kísérletét ma mindenki megfigyelhettük, azonban e módszernek a vulgarizálását is megemlíthetjük. Kétségtelenül a tudomány is „po-

litikus”, de talán mégsem úgy, mint ahogy egyes magyar irodalomtörténészek fel-fogják: a haladó hagyomány fogalma nem az irodalomtörténészé, hanem a kultúra propagálójáé, az irodalomtörténész a *hagyománnyal* áll szemben, az pedig, mint olyan, objektív valóság, ha „reakciós”, ha „haladó”. S a mértéke ennek a „haladásnak” és „reakciósságnak” is nagyon relatív — nagy alkotó esetében például a magyar irodalomtörténészek gyakorlata szerint mindig „haladó”. A magyar irodalomtörténet régebbi kutatóit nem jogtalanul vádoljuk hamisítással, nos, az ő „nemzeti szempontjuk” helyett ezekben a szövegekben nem egyszer találkozzunk hasonló jelenségekkel, persze más előjellel ellátottan, sőt a „nemzetinek” haladó bemutatásával (Mátyás és Zrínyi például) olvast mondanak, ami aligha lehet valószínű — a Zrínyieknél például a politikai koncepcióban, amelyre olyan nagy súlyt fektetnek, nem választják el a családi politikát az országostól, ott is országos méretű politikát látnak, ahol családít kellene látni, s ebből olyan ideológiai tudatosságot következtetnek ki, amely e korban még aligha volt nyilvánvaló.

A másik ilyen dolog a hivatkozások kérdése. Mert nyilvánvaló, hogy teljesen fölösleges a Zrínyi-monográfia bevezetőjében Sztálinnak Üdvözlét Moszkvának című szavaihól idézni, *mint ahogy az SZKB/P története I. fejt. 2. pontja* sem visz közelebb a Zrínyikérdés megoldásához. Vagy idézzünk talán Kardos Tibor könyvéből: „Az 1444. év, a várnai csata éve sorsdöntő a magyar történelemben. Marx *Kronológiai jegyzeteiben* lelenzte ennek az eseménynek drámai előzményeit s kimutatta, hogy Magyarország és Lengyelország királya, I. Ulászló Velence cselszövésének és a pápai csalásnak esett áldozatul”. Maid a lábjegevezetben: „Ld. Marx megfigyeléseit e tárgyban: Lándor Béla: Marx jegyzetei a magyar történelemből. A Történettudományi Intézet Értesítője. 1950. Idézi Kardos Tibor: Hunvadi Mátyás nemzeti egyháza. 154—155.” Két tanulságot is levonhatunk ebből az idézetből: az egyik az, hogy Marxra akkor is hivatkozni szoktak, amikor aligha van rá szükség. Marx *Kronológiai jegyzetei* nem tudományos alapvetés, és aligha hihető, hogy kutatásokat végezt volna a magyar történelem köréből. A másik pedig a szerző „marxista” voltának hangsúlyozása azzal, hogy külön

is kiemeli: ő már máskor is hivatkozott Marx e művére.

Ezek az apró jellegzetességek is megmutatják, hogy a magyar irodalomtörténetírás eredményeit és értékeit nem szabad elsősorban ideológiai értékelésekben keresnünk, mert a citátumok alatt nem mindig a marxista módszer húzódik meg. Általában amikor szakterületükön kívüli területekre lépnek, bizonytalanokká válnak. Adataik, szempontjaik, összefüggések felvillantása, szövegkritika — ez az igazi és otthonos területük. Nem véletlenül éppen az ilyen jellegű munkák szaporodtak el az elmúlt évtizedben. Kar-

dos Tibor könyvének értéke sem nagyhangú idézeteiben, hanem feltárt anyaga bőségében van, nem abban, amivel a Mára kacsint, hanem abban, amit a vizsgált korról konkrétan mondani tud. Nagyon sok szerzőnél ott vannak ezek az „alibi”-idézetek (a nyelvészeknél Sztálin munkája a nyelvtudományról).

Sok értéket és sok salakot termelt az irodalomtörténetírásban az elmúlt évtized, nagyszabású vállalkozások és kicsinyes idézgetések váltakoznak benne, tudomány és tudománytalanság. Kritika nélkül aligha olvashatók.

